

Kom vanavond met verhalen...

Nationaal Comité 4 en 5 mei

Toekomstvisie 4 en 5 mei
herdenken, vieren en herinneren

* (Vrede, Leo Vroman 1915-2014)

Colofon

© Nationaal Comité 4 en 5 mei, 2015

Foto's binnenwerk: Geert Snoeijer

Vormgeving: Martijn Luns

Tekstcorrectie: Mieke Sobering

Druk: Bas van Orsouw

Kom vanavond met verhalen... *

Nationaal Comité 4 en 5 mei

Toekomstvisie 4 en 5 mei

Herdenken, vieren en herinneren

* ontleend aan:

*Kom vanavond met verhalen
hoe de oorlog is verdwenen
en herhaal ze honderd malen:
alle malen zal ik wenen.*
Leo Vroman

Voorwoord

De herinnering levend houden

In 2015 staat Nederland stil bij het feit dat 75 jaar geleden een streep werd getrokken door onze democratie en rechtsstaat. Van de ene op de andere dag werd ons land onderworpen aan een ideologie die leidde tot bezetting, onderdrukking, systematische vervolging en moord.

Tegelijkertijd is 2015 ook het jaar waarin Nederland viert dat het 70 jaar geleden werd bevrijd; we vieren dat de Tweede Wereldoorlog na vijf jaar tot een einde kwam, dankzij de inspanningen van onze bevrijders. En we vieren dat de democratie en de rechtsstaat in ere werden hersteld. Deze bevrijding vieren we ieder jaar op 5 mei, wetende dat dat een 'symbolische datum' is, omdat de oorlog in Nederlands-Indië nog voortduurde tot in augustus 1945 en men daar nooit echt is bevrijd. Aan de vooravond van deze 5^e mei, op 4 mei, herdenkt Nederland zijn oorlogsslachtoffers, slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog, van conflictsituaties en vredesoperaties nadien.

Richting geven aan de zingeving van herdenken en vieren en het levend houden van de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog zijn de opdracht van het Nationaal Comité 4 en 5 mei. Met het oog op de nieuwe beleidsperiode en ingegeven door het feit dat de eerste generatie die de oorlog nog zelf heeft meegemaakt steeds kleiner wordt, maakt het comité de balans op. Het comité stelt zich de vraag hoe de herinnering op de meest aansprekende wijze levend kan en moet worden gehouden en hoe de toekomst van herdenken en vieren eruit kan zien. Daarbij heeft het comité ook bezien op welke wijze het zelf het beste gestalte kan geven aan zijn verantwoordelijkheid voor het levend houden van de herinnering en voor herdenken en vieren. Dit alles doet het comité in het besef dat het zelf slechts een van de spelers is in een pluriform werkveld bestaande uit honderden organisatoren van lokale herdenkingen en vieringen, Bevrijdingsfestivals, (oorlogs-)musea, herinneringscentra en educatieve instellingen.

In de zoektocht naar de toekomst van herdenken en vieren heeft het comité eerst in vier verkenningsbijeenkomsten zijn oor te luisteren gelegd bij onderzoekers, kunstenaars, historici, publicisten en andere experts. Het comité bood een platform en luisterde. Vervolgens heeft het comité de gedachten geordend en is een concepttoekomstvisie geschreven. Met deze visie in de hand is het comité tijdens besloten gesprekken en op vijf openbare debatavonden het gesprek aangegaan met organisaties van eerste generatie oorlogsslachtoffers en andere betrokkenen. Na deze gesprekken en debatten heeft het comité zijn conceptvisie definitief gemaakt.

In de visie wordt duidelijk aangegeven dat de Tweede Wereldoorlog de basis is voor herdenken en vieren, waarbij het comité duidelijk wil benoemen welke gebeurtenissen uit deze oorlog centraal staan op 4 en 5 mei. De visie operationaliseert het comité in het meerjarenbeleidsplan 2016-2020, dat in het najaar van 2015 gereed is.

Met de visie *Kom vanavond met verhalen* in de hand gaat het Nationaal Comité 4 en 5 mei vol vertrouwen en met nieuwe energie de beleidsperiode 2016-2020 tegemoet. Deze visie vormt het fundament voor onze activiteiten in de komende vijf jaar. Het comité hoopt van harte dat onze visie ook anderen zal inspireren om de komende jaren de herinnering levend te houden en 4 en 5 mei, herdenken en vieren, zinvol in te vullen.

Joan M. Leemhuis-Stout
Voorzitter

Maart 2015

Kom vanavond met verhalen...

Vooraf

Twee minuten is het stil op 4 mei. Ieder jaar, 's avonds om acht uur. Op honderden plaatsen in het hele land, net als op de Dam in Amsterdam.

De stilte vult zich met herinneringen, met respect, met hoop op *'dat nooit weer.'* Iedereen die stil is heeft een eigen verhaal. Over familie en vrienden die hun leven hebben geofferd, die zijn vermoord, die hebben geleden. In de stilte uit zich ook het respect voor anderen, de mensen die we niet zelf hebben gekend. Ieder heeft zijn eigen gedachten, maar we gedenken samen, weten ons daardoor met anderen verbonden. Hier, of ver over onze landsgrenzen.

Zo vormen we samen Nederland, staan stil bij de doden, bij de verschrikkingen van de Tweede Wereldoorlog en bij degenen die later het offer van hun leven brachten. Wij denken aan wat is gebeurd, wie wij zijn, wie wij willen zijn. Als persoon en als samenleving.

Wij eren de doden door hen te gedenken. Zo zijn de doden ieder jaar weer dichtbij ons. Wij mogen hen, en wat is gebeurd, niet vergeten.

De volgende dag is het 5 mei en vieren we de bevrijding, de herwonnen vrijheid. Nooit in te vullen zonder het besef dat onvrijheid heeft bestaan. Dat tegen de bezetting verzet is gepleegd en dat is gevochten om vrijheid te realiseren. Dat er offers zijn gebracht, dat wij bevrijd moesten worden voordat vrijheid opnieuw tot stand kon komen.

Het Nationaal Comité 4 en 5 mei staat voor de opdracht de wijze waarop wij herdenken en vieren, samen met veel andere betrokken organisaties en personen, steeds opnieuw te ijken aan de tijd.

Straks zullen de mensen die de oorlog bewust hebben meegemaakt niet meer onder ons zijn. Dat geeft nieuwe generaties, de huidige derde en vierde generatie, de verantwoordelijkheid om de verhalen en ervaringen van de eerste generatie te koesteren en in hun geest te handelen. Het feit dat de geschiedenis van veel nieuwe Nederlanders niet samenvalt met die van ons land, vraagt aandacht. En voor alle jongeren geldt dat zij recht hebben op ruimte om zelf de betekenis van vrijheid te benoemen. Aan de ene kant kan ons nationale geheugen wel een steuntje gebruiken, aan de andere kant zullen herdenken en vieren moeten aansluiten bij de maatschappelijke realiteit in het komend decennium. Daar ligt de uitdaging zoals het Nationaal Comité 4 en 5 mei die ziet.

De belangstelling voor 4 en 5 mei neemt eerder toe dan af, blijkt ieder jaar weer. Opvallend is de betrokkenheid van jongeren bij het herdenken. Jongere generaties lijken in sterke mate te willen weten wat de oorlog heeft betekend, en realiseren zich dat hun groot- en overgrootouders een tijd hebben meegemaakt waarin de vanzelfsprekend lijkende vrijheid van nu niet bestond en het leven voor velen onveilig was. Hoe de oorlog overall was, hoe deze het Koninkrijk der Nederlanden in de vorm die het toen had beheerste, de wereld omvattend, op land, op zee en in de lucht. Grenzeloos, ook in zijn consequenties.

Er is meer informatie gekomen, ook over de jaren voorafgaand aan de oorlog, jaren waarover al een donkere schaduw hing: de periode dat het nazibewind in Duitsland duizenden mensen op de vlucht joeg, die de bescherming die zij zochten uiteindelijk niet vonden, ook niet in ons land.

Er blijft een enorme belangstelling voor het gevecht dat nodig was om de vrijheid tot stand te brengen, te weten dat aan vrijheid bevrijding vooraf gaat. En iedereen weet dat de bezetter in de oorlog een infrastructuur van de dood kon opbouwen waarin met name Joden, Roma en Sinti mensenwaardig werden behandeld. Zij werden geïsoleerd, gedeporteerd en uiteindelijk op een industriële manier vermoord. Die wetenschap is deel van onze gemeenschappelijke geschiedenis.

Recht doen aan hetgeen is gebeurd vraagt een eerlijke blik; onze geschiedenis bestaat nu eenmaal niet alleen uit witte bladzijden. En reflectie op onze eigen geschiedenis, ook in het terugkijken op de periode van de dekolonisatie na de oorlog, blijkt niet onze sterkste kant.

Verzetsstrijders hebben vol overtuiging tegen de vijand gevochten, en niet weinigen betaalden de hoogste prijs. Maar niet iedereen zat bij het verzet. Velen keken de andere kant op, sommigen collaboreerden zeer welbewust. Ook nu de terreur van de nazi's is verdwenen toont onze geschiedenis nog zwarte bladzijden: de weinige Joodse Nederlanders die uit de vernietigingskampen terugkeerden werden over het algemeen kil en met weinig empathie ontvangen, hun huis was door anderen ingenomen, hun eigendommen waren onvreemd. We zien weinig kennis van en begrip voor wat onze landgenoten overzee in het voormalig Nederlands-Indië is overkomen. Hun lijden onder de Japanse bezetting, hun geschiedenis neemt nauwelijks een plek in ons collectieve geheugen in. Ook hun terugkeer werd omgeven met kilte en onbegrip, naar hun verhalen werd met weinig interesse geluisterd. Pas later kwam er ruimte voor herdenking. Hier – en ook als het gaat om de periode van de dekolonisatie – kan ons historisch bewustzijn wel een steuntje gebruiken.

4 mei

I

Tijdens de Nationale Herdenking herdenken wij Nederlandse oorlogsslachtoffers. Allen – burgers en militairen – die in het Koninkrijk der Nederlanden of waar ook ter wereld zijn omgekomen of vermoord sinds het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog, en daarna in oorlogssituaties en bij vredesoperaties.

Deze basisgedachte vormt al meer dan vijftig jaar het door de volksvertegenwoordiging en regering geaccepteerde kader voor de Nationale Herdenking op 4 mei.

Daar is kritiek op: de herinnering aan de Tweede Wereldoorlog zou door de uitbreiding met de naoorlogse periode aan betekenis verliezen. Soms wordt daarbij verwezen naar de ‘politioele acties’ in voormalig Nederlands-Indië of de oorlog in Korea. Er is bij ons bepleit voor te stellen de militairen die na de oorlog zijn omgekomen, te herdenken op Veteranendag en de herdenking op 4 mei te beperken tot de doden van de Tweede Wereldoorlog. Wij maken een andere afweging.

Men kan, terugkijkend, zeer verschillend denken over de wijze waarop ons land bijvoorbeeld met het proces van dekolonisatie in (voormalig) Nederlands-Indië is omgegaan, maar dat hoeft het gezamenlijk herdenken van militairen, die onder verantwoordelijkheid van de Nederlandse regering zijn uitgezonden en gesneuveld, niet in de weg te staan. Militairen die de laatste decennia op vredesmissies zijn uitgezonden, doen dat om de internationale rechtsorde te helpen handhaven, te bevorderen dat mensen in vrijheid kunnen leven, te voorkomen dat mensenrechten worden geschonden.

Nederland heeft zich aan het eind van de Tweede Wereldoorlog niet zelf kunnen bevrijden. Daar waren ultieme offers voor nodig van ontelbaar veel mensen uit andere landen. Nederlanders die nu, ver van hun eigen grondgebied, eenzelfde offer brengen, doen dat op basis van een vergelijkbare onderliggende overtuiging en opdracht. Wij willen hen de eer bewijzen die bij dit offer past, tijdens de Nationale Herdenking.

Wel nemen wij ons voor om wat in de Tweede Wereldoorlog is gebeurd explicieter het uitgangspunt te laten zijn bij de Nationale Herdenking en het vieren van de vrijheid. Het gaat er niet om een onderscheid te maken tussen de doden die we herdenken, maar wij willen duidelijker benoemen wat is gebeurd, welke ervaringen uit die jaren wij willen overdragen aan onze kinderen en kleinkinderen.

Er was een oorlog gaande op wereldomvattende schaal, die miljoenen doden tot gevolg had. Het leidde in ons land tot verlies van datgene waar een samenleving als de onze voor wil staan: vrijheid, gelijkwaardigheid en pluriformiteit. De rechtsstaat werd in een klap terzijde geveegd, de democratie afgeschaft. De nazi-ideologie werd door propaganda opgedrongen, de vrije pers werd aan banden gelegd, het gif van rassenwaan verspreid.

Het is tegen deze achtergrond dat wij de inzet van militairen en verzetsstrijders benoemen, burgerslachtoffers niet vergeten, waar zij ook in het toenmalige koninkrijk waren, denken aan de mensen van de koopvaardij die het leven lieten, waar ook ter wereld. Gezamenlijk herinnert hun lot ons aan de prijs van oorlog, bezetting en bevrijding.

Wij willen aandacht voor gebeurtenissen, hier en overzee. *Alleen door te benoemen voorkomen we dat we vergeten.* Wij kiezen ervoor de Tweede Wereldoorlog centraal te stellen op 4 en 5 mei en onze gedachten en handelingen daarvan te herleiden.

De nazi's hebben in Europa een vernietigingsmachine zonder precedent tot stand gebracht. Zo was de oorlog voor een groot aantal mensen en groepen uitzonderlijk wreed en mensonterend, en vormde massavernietiging de inktzwarte kern van wat deze oorlog tekende: de Holocaust moet genoemd worden, 'Auschwitz' nooit vergeten.

Wij dienen niet alleen de slachtoffers van deze misdaden te herdenken, maar ook stil te staan bij de aard van deze vervolging, ons te realiseren dat in Europa mensen tot nummers werden gemaakt en dat zij op grond van hun afkomst moesten worden vernietigd. Wij willen dat Joden, Roma en Sinti, die als groepen werden vervolgd, worden genoemd. En we geven door het noemen van aantallen aandacht aan de schaal waarop deze vernietiging is uitgevoerd.

Wij moeten ons ook realiseren, beter dan we nu doen, welke wreedheden zich in de Japanse interneringskampen hebben afgespeeld en dat aan de kampen in Nederlands-Indië ook racisme ten grondslag lag.

Wij moeten het lot van de zogenaamde 'buitenkampers' kennen. Wij moeten ons realiseren dat er in het Aziatische deel van het koninkrijk voor velen geen moment van bevrijding is geweest. Daar ging de oorlog over in een periode van zeer gewelddadige dekolonisatie, van excessen, met nu nog complexe vragen over wie slachtoffers en wie daders zijn.

Wij herdenken de Nederlandse slachtoffers: degenen die vermoord zijn en zij die hun leven hebben gegeven. Niet de daders. Voor ons is het vanzelfsprekend, en het is altijd al duidelijk gesteld.

Daar ligt de focus, op 4 mei.

Op andere dagen van het jaar willen we ook aandacht geven aan gebeurtenissen, hier en overzee, waarop wij niet met trots kunnen terugkijken. Een eerlijke blik, ook denkend aan de zwarte en grijze bladzijden van vroeger, helpt huidige generaties een antwoord te formuleren op de dilemma's van deze tijd.

De Nationale Herdenking is te belangrijk om een gestold ritueel te worden; steeds opnieuw moet onderzocht worden of de traditie van gezamenlijk herdenken in het hele land past bij de tijd. Daarbij gaat het om meer dan de plechtigheid op de Dam. Het gaat erom, in samenwerking met (verzets- en oorlogs-) musea en herinneringscentra, door educatie en tal van activiteiten het gehele jaar de verbondenheid tussen generaties vorm te geven. *Dit* is voor ons de leidende gedachte voor de komende jaren: de noodzaak persoonlijke verhalen van generatie op generatie door te vertellen en zo in stand te houden.

Belangrijk is dat de Dam wordt beleefd als een plek waar *iedereen* naartoe kan, waar iedereen zich uitgenodigd weet. Omdat wij daar gezamenlijk de doden herdenken en denken aan wat ons als samenleving overkomen is.

De herdenkingen in het land zijn onlosmakelijk met de Nationale Herdenking op de Dam verbonden. Maar het Nationaal Comité 4 en 5 mei wil niet voorschrijven hoe de herdenkingsbijeenkomsten op andere plekken worden ingericht; wij hechten aan de autonomie en de eigen verantwoordelijkheid van lokale gemeenschappen. Wel zullen wij actief bevorderen dat ook de lokale herdenkingen plaatsvinden binnen het hierboven beschreven kader. Wij herdenken immers, lokaal en nationaal, gezamenlijk de Nederlandse slachtoffers en de gebeurtenissen die hen noodlottig werden.

5 mei

I

De twee minuten stilte op 4 mei vatten als het ware het herdenken samen. De uitdrukkingvormen van 5 mei zijn totaal anders, meer divers. Er zijn ontelbare manieren waarop vrijheid wordt gevierd, op talloze plekken in het land. Deze diversiteit in vormen moet het besef niet wegnemen dat de 5^e mei grote symbolische betekenis heeft als de dag waarop wij de bevrijding vieren en de vrijheid koesteren. Symbolisch, omdat immers op 5 mei 1945 niet iedereen is bevrijd. Delen van Nederland waren al eerder bevrijd en in voormalig Nederlands-Indië is de oorlog later geëindigd zonder dat er van daadwerkelijke bevrijding sprake was.

Ons volk kwam uit de oorlog met een diepgevoelde overtuiging: *'Dit nooit weer.'* Het Nationaal Comité 4 en 5 mei wil het vieren van de vrijheid bewuster plaatsen in de context van de aanleiding: gebeurtenissen die ons van onze vrijheid beroofden.

Een rechtsstaat ontstaat niet vanzelf. Waarborgen die de vrijheid van het individu, de rechten en de plichten van de overheid en van iedere individuele burger regelen en beschermen, die terreur en dreiging buiten houden, moeten steeds opnieuw gegarandeerd worden.

De vrije samenleving die wij pretenderen te zijn is onvoltooid werk dat steeds nieuwe antwoorden, acties en gedragingen vereist.

Wij moeten ons realiseren dat een samenleving die vrij is alleen kan bestaan als helder is hoe de vrijheid van de ene burger zich verhoudt tot de vrijheid van de andere. Welke constructieve (zelf)beperking hoort bij het gunnen van ruimte en leven aan een ander?

Het vormen, in stand houden en onderhouden van vrijheid is geen taak die wij gedelegeerd hebben aan de overheid of aan wie dan ook. Ieder van ons moet daar zelf verantwoordelijkheid in nemen. Vrijheid voor jezelf scheppen is, hoe waardevol ook, altijd gemakkelijker dan die vrijheid aan een ander te gunnen. Elkaar met rust laten is niet de essentie van vrijheid, maar de ander niet de ruimte gunnen die wij wel voor onszelf opeisen evenmin.

II

Vrijheid is geen afgerond begrip. De vrijheidsbeleving in de jaren vijftig was anders dan in de jaren zeventig, of negentig, of nu. Het betekent dat ieder individu, iedere generatie, eigen antwoorden en invulling zoekt.

Vrijheid krijgt vooral betekenis in de wijze waarop wij ons tot de ander verhouden, in de manier waarop wij de ander – ongeacht afkomst, geloof, seksuele geaardheid, geschiedenis, overtuiging – ruimte geven om te leven en zich te bewegen. Binnen de grenzen van de Nederlandse rechtsorde en in grotere grensoverschrijdende verbanden.

Het debat over vrijheid, de balans tussen grondrechten, is ook een discussie over de vraag: wat betekent het om in dit land te wonen, vrijheid te ervaren en te koesteren? Wij willen de komende jaren het vieren van vrijheid ook vorm geven door dit maatschappelijk gesprek te stimuleren.

Door het vieren van vrijheid nadrukkelijk te verbinden met het teloor gaan van die vrijheid in de Tweede Wereldoorlog hoopt het comité de 5e mei duidelijk te koppelen aan 4 mei. Er zijn van die verbinding nu al goede voorbeelden te vinden op de Bevrijdingsfestivals en daarbuiten, maar hier valt meer te bereiken.

We moeten ons daarbij realiseren dat dit geen *top-down*-aanpak betreft, dat we de activiteiten op de 5e mei, de festivals daaronder begrepen, niet in een vastgelegd didactisch stramien moeten zien. Het comité wil samen met de festivals, lokale comités en andere betrokkenen in permanente uitwisseling van ideeën de invulling van het vrijheidsbegrip helpen vormgeven. We kunnen vragen stellen over het hoe, het waarom, maar dienen ons ook te realiseren dat de antwoorden door anderen gegeven worden en heel gevarieerd kunnen zijn. Wij vinden het belangrijk dat juist de jongere generaties organiseren, vormgeven en hun ideeën uitvoeren. Wij faciliteren, dagen uit, maar schrijven niet voor.

We spreken ook onszelf aan op een nadrukkelijke verbinding tussen 4 en 5 mei.

In aansluiting op de Nationale Herdenking vinden nu al in het hele land op 4 mei voorstellingen en activiteiten plaats na 21.00 uur. *Theater na de Dam* en andere initiatieven in het land kunnen bij die inhoudelijke verbinding tussen herdenken en vieren een nog zichtbaarder en voor grotere groepen aanspreekbare brug vormen. Wij zullen, onder erkenning van ieders eigen verantwoordelijkheden, in samenspraak met radio en tv bezien hoe wij daarbij behulpzaam kunnen zijn.

De 5^e mei begint met een bijeenkomst in steeds weer een andere provincie, waarop de 5 mei-lezing centraal staat. Wij willen deze bijeenkomsten, die een bescheiden impact hebben, inhoudelijk aantrekkelijker en sterker maken – en interessant voor zoveel mogelijk mensen.

Initiatieven zoals de Kindervrijheidslezing (Assen, 2014) juichen wij toe. De 12-jarige Hammoude Al-Cheikh maakte duidelijk hoe hij wat hij zelf had meegemaakt – conflict, oorlog in Libanon, hulp door Nederlandse soldaten – kon verbinden met de vrijheid die hij hier ervaart. Hij legde helder en overtuigend uit (ook een vraag waarvoor wij ons gesteld zien) dat je niet dezelfde oorlog hoeft te hebben meegemaakt om wel samen aan dezelfde vrijheid te kunnen werken. Op die manier is ook een link te leggen naar de actualiteit, waar ook ter wereld; bijvoorbeeld naar het waarom van vredesoperaties. Juist de geschiedenis hier maakt duidelijk waarom ook elders voor vrijheid kan worden gevochten, waarom de internationale rechtsorde ondeelbaar is.

IV

Wij missen voldoende samenhang tussen de herdenking op 4 mei, de ochtendbijkomst op 5 mei, de Bevrijdingsfestivals en het 5 mei-concert op de Amstel, in de avond.

Het versterken van de samenhang zorgt ervoor dat de vragen die 4 mei oproept nadrukkelijk worden beantwoord op 5 mei.

De afronding van alle activiteiten met het – integraal op tv uitgezonden – concert op de Amstel biedt meer mogelijkheden de inhoudelijke verbinding te leggen met de gebeurtenissen die wij op deze dagen herdenken en vieren. Zonder te vervallen in een moraliserende regie is het van belang de inhoudelijke betekenis van die afronding te versterken.

Voor ons is het essentieel dat 5 mei dé dag wordt waarop wij allemaal, gezamenlijk en individueel, verantwoordelijkheid nemen voor het invullen van wat vrijheid is. Op deze wijze wordt de 5e mei misschien wel de belangrijkste dag in het jaar. De dag waarop Nederland zich toont als rechtsstaat, als democratie, als samenleving.

Wij vinden dat iedereen in staat moet worden gesteld vrijheid te vieren op Bevrijdingsdag. De grote diversiteit in onze samenleving, met religieuze en culturele verschillen, vraagt om een gezamenlijke verkenning van hetgeen vrijheid voor ons betekent.

Wij roepen de samenleving op deze dag mee in het leven te roepen. Wij vragen de politiek verantwoordelijken onze oproep te ondersteunen. Wij verzoeken de sociale partners hun verantwoordelijkheid te aanvaarden en deze dag gezamenlijk mogelijk te maken.

Het comité, maar ongetwijfeld ook de organisatoren van de festivals en vele anderen zullen op hun beurt beloven de verantwoordelijkheid te nemen om van 5 mei een echte *Dag van de Vrijheid* te maken en niet zomaar een vrije dag.

Het hele jaar door

Er zijn veel momenten, het hele jaar door, waarop mensen hun eigen geschiedenis en gebeurtenissen herdenken. Wij willen die een duidelijke plaats geven, juist omdat we niemand uitsluiten, geen enkel verhaal en geen enkele gebeurtenis. De eigen identiteit van deze bijeenkomsten is van groot belang, ervaringen van specifieke groepen, herdenkingen van bijzondere lokale of regionale gebeurtenissen, ze zijn een vorm van erkenning van de betekenis ervan.

Ze illustreren de noodzaak om stil te staan bij wat is gebeurd en om verantwoordelijkheid te nemen voor het onderhoud van vrijheid, ook op andere dagen dan 4 en 5 mei.

Daarom ondersteunen wij op verzoek van het kabinet de organisatie van de Holocaust Herdenking rondom 27 januari en de Indië-herdenking op 15 augustus. Deze specifieke herdenkingen blijven van grote betekenis.

Educatie is nodig om de geschiedenis van de oorlog te begrijpen en het belang van vrijheid en democratie te kennen. Educatie aan leerlingen in het primair en voortgezet onderwijs, maar ook voorlichting aan andere doelgroepen.

Het Nationaal Comité 4 en 5 mei slaat een brug tussen de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog en het heden. In het fundament van kennis dat in het primair onderwijs wordt gelegd kan bewustwording van de betekenis van herdenken en vieren niet ontbreken. In het voortgezet onderwijs kan deze basis nog meer dan nu worden verdiept en de betrokkenheid worden vergroot.

Om iedereen zoveel mogelijk te betrekken bij herdenken en vieren biedt het Nationaal Comité met informatie, voorlichting en campagnes context om herdenken, vieren en herinneren steeds opnieuw te 'laden.' Hierdoor wordt iedereen in staat gesteld een eigen betekenis aan de begrippen toe te kennen en in actie te komen om vrijheid voor zichzelf en anderen te bewerkstelligen. Bij voorkeur door het jaar heen, maar specifiek op 4 en 5 mei. Dit kan door het bijwonen van een herdenking, door 2 minuten stil te zijn, door de fakkel te dragen of een Bevrijdingsfestival te bezoeken.

Het levend houden van herinneringen aan de Tweede Wereldoorlog kan het Nationaal Comité 4 en 5 mei niet alleen. Daarom ondersteunt het comité een netwerk van organisaties die met publieksgerichte toepassingen een verband leggen tussen de oorlog toen en fundamentele grondrechten, democratie en de rechtstaat nu. Het Nationaal Comité 4 en 5 mei heeft binnen dit netwerk van organisaties een coördinerende functie en wil samenwerking stimuleren, de bekendheid van de sector vergroten, innovatie en publieksbereik bevorderen.

De kennisbasis die nodig is voor deze educatieve activiteiten vindt het Nationaal Comité 4 en 5 mei onder andere in eigen onderzoek. Onderzoek met praktische toepassingsmogelijkheden voor professionals werkzaam in het veld van herdenken en vieren.

Om de basiskennis over de oorlog nog beter in het onderwijs te verankeren pleit het comité ervoor om duidelijk te benoemen welke verhalen over oorlog, vervolging en bevrijding in curricula een plaats moeten innemen om zo de geschiedenis van de oorlog voor de toekomst te borgen. Wij roepen de bewindspersonen van het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap op hieraan leiding te geven. De verkenning van de Stichting Leerplanontwikkeling en eigen onderzoek van het Nationaal Comité 4 en 5 mei kunnen daarvoor materiaal aandragen.

Verhalen vormen de sleutel om niet te vergeten. De persoonlijke verhalen, die kleine verhalen, maken de grote abstracte werkelijkheid, de onvoorstelbare gruwelijkheid zichtbaar, tastbaar, voelbaar en voorstelbaar.

Jules Schelvis, Holocaustoverlevende en een van de slechts achttien Nederlandse Joden die Sobibor overleefden, maakt grote indruk als hij jongere generaties vertelt wat hij heeft gezien, meegemaakt, gevoeld.

Als Peter van Uhm vertelt over het verlies van zijn zoon, spreekt niet alleen de voormalig commandant der Strijdkrachten, maar ook een vader, die diep overtuigend kan uitleggen waarom en hoe beiden hun land hebben gediend, waarom hij deed wat hij deed, denkt wat hij denkt, waarom zijn zoon het offer van zijn leven bracht en hij dat heeft aanvaard.

Er zijn meer vormen om verhalen te blijven vertellen. Literatuur en beeldende kunst kunnen – zoals op de verkenningsbijeenkomsten al naar voren kwam – een sterke, eigen rol spelen. Het Nationaal Comité 4 en 5 mei zal bezien hoe het opdrachten kan geven (of mede mogelijk maken) die de band tussen de kunsten en het herdenken, herinneren en vieren, kan versterken. Inspirerend zijn bijvoorbeeld de al bestaande initiatieven als *Oorlog in mijn Buurt*, *Theater na de Dam*, *Huizen van Verzet* en *Open Joodse Huizen*.

Juist in een tijd waarin steeds minder mensen die de oorlog zelf hebben meegemaakt nog onder ons zijn, moeten we de verhalen vertellen die de herinnering aan de doden levend houden, de geschiedenis actueel, de bevrijding tastbaar. De vrijheid is een cadeau van vroegere generaties waarvoor wij nu moeten zorgen.

Bijlage 1 – Verantwoording

Het Nationaal Comité 4 en 5 mei heeft als voornaamste taak richting te geven aan de wijze waarop wij stilstaan bij wat de Tweede Wereldoorlog voor ons land heeft betekend; hoe wij de doden herdenken en onze vrijheid vieren en betekenis geven. De wijze waarop wij dit doen is geen statisch gegeven. Generaties volgen elkaar op, de samenstelling van de bevolking wijzigt, het denken verandert, symbolen, rituelen en woorden worden anders geladen en begrepen.

Die dynamiek is belangrijk; als herdenken en vieren gestolde rituelen worden, kunnen handelingen hun betekenis verliezen. Wie dat wil voorkomen moet steeds opnieuw kritische vragen stellen.

Het comité heeft nu het beleidskader vastgesteld voor de periode 2016-2020. Dat hebben wij gedaan op een andere wijze dan tot nu toe gebruikelijk was, handelend vanuit de gedachte dat veel mensen, individueel en vanuit organisaties, interessante en bruikbare gedachten hebben die ons werk en onze besluiten *beter* maken.

Voordat wij onze definitieve visie hebben vastgesteld hebben wij:

- in maart 2014 vier verkenningsbijeenkomsten georganiseerd, waarvoor wij schrijvers, historici en andere wetenschappers, mensen betrokken bij herdenken en vieren hebben uitgenodigd om ons te vertellen wat 4 en 5 mei voor hen betekent (bijlage 2);
- een **concept**visie geformuleerd, mede gebruikmakend van de ideeën uit deze inspiratiesessies, die is gepubliceerd op 6 oktober 2014, toegelicht in de media en via internet toegankelijk gemaakt;
- de conceptvisie ter discussie gesteld in vijf openbare bijeenkomsten in het land en in besloten gesprekken met diverse organisaties, in oktober-november 2014 (bijlage 3).

Wij zijn dankbaar voor de bereidheid van zoveel mensen en organisaties om met ons in gesprek en in debat te gaan. Daarbij is het buitengewoon prettig, en voor de uitkomst veelbelovend, dat deze door ons gekozen open aanpak ruime waardering ondervond.

De visie zoals wij deze eerst hebben vastgesteld is, luisterend naar de debatten en opmerkingen, korter en puntiger geformuleerd en gewijzigd op de punten waar onze gesprekspartners ons hebben overtuigd en geïnspireerd.

Een groot aantal van de gedane suggesties en opmerkingen blijft overigens zeer bruikbaar in de fase die nu gaat volgen, nu onze visie vaststaat: de specifieke en meer gedetailleerde vormgeving van de activiteiten op 4 en 5 mei. Daar gaan wij nu aan werken.

Hieronder vatten wij de belangrijkste kritiekpunten samen, die in de debatten en gesprekken naar voren zijn gekomen en verantwoorden wij onze uiteindelijke stellingname.

Opmerking: het is ongewenst en onduidelijk anderen dan slachtoffers uit de Tweede Wereldoorlog te herdenken. Bij vredesmissies gesneuvelde militairen kunnen bijvoorbeeld op Veteranendag worden herdacht.

Het comité heeft de argumenten van degenen die deze opmerkingen maken opnieuw nadrukkelijk gewogen. Wij maken echter een andere keuze, die in de visie nader wordt verklaard. Belangrijk is dat Nederland bevrijd is dankzij de inspanningen en ultieme offers van militairen uit veel verschillende landen, ver van huis. Militairen op vredesmissies werken vanuit dezelfde principes en pogen ver weg van hier vrijheid te brengen of burgers te beschermen.

Wel willen wij de Tweede Wereldoorlog en de voor die periode kenmerkende en bepalende gebeurtenissen nadrukkelijk benoemen en als uitgangspunt kiezen. Wij kunnen, met de afstand van nu, verschillend terugkijken op de wijze waarop ons land met – bijvoorbeeld – het proces van dekolonisatie in Nederlands-Indië is omgegaan. Het oordeel van de geschiedenis mag hard zijn. Dat hoeft het gezamenlijk herdenken van militairen die onder verantwoordelijkheid van de Nederlandse regering en parlement zijn uitgezonden en zijn gesneuveld echter niet in de weg te staan.

Wij vinden wel dat een heldere en eerlijke blik nodig is op onze eigen geschiedenis; er zijn zwarte en grijze, naast witte bladzijden.

Overigens herdenken wij al meer dan 50 jaar niet alleen de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog. Wij handhaven onze keuze hier niet op terug te komen en lichten die opvatting in de definitieve visie toe.

Opmerking: spreken over een ‘oorlog in de oorlog’ in de conceptvisie is onhelder en wordt door sommigen ook als onjuist ervaren.

Wij hebben in de definitieve versie van de visie de bedoelingen bij het gebruik van deze term verduidelijkt.

Opmerking: het benoemen van bepalende gebeurtenissen doet onrecht aan andere.

Het is zeker niet onze bedoeling een soort canon van de Tweede Wereldoorlog te schrijven en daarbij bijvoorbeeld het ene bombardement belangrijker te vinden dan het andere. Maar zoals onderscheid wordt gemaakt tussen oorlogsslachtoffers en vervolgingsslachtoffers, zo willen wij de wezenlijke kenmerken van hetgeen tussen '40 en '45 is gebeurd benoemen. In die geest hebben wij verduidelijking in de tekst aangebracht. Wij willen in heldere woorden beschrijven wat de Tweede Wereldoorlog in zijn volle rauwheid kenmerkte.

Wij gaan niet in op sommige pleidooien om na te laten de systematische moord op Joden, Roma en Sinti te benoemen. Wij hebben in de definitieve visie onderbouwd waarom wij nadrukkelijk een andere keuze maken.

Opmerking: de Indische gemeenschap kent geen bevrijding en viert geen bevrijdingsdag. Roma en Sinti doen dat ook niet. Delen van Nederland waren al bevrijd op 5 mei 1945.

Wij onderkennen die opmerkingen. Wij hebben de tekst hierop aangepast. Wij geven in onze visie expliciet aan dat de 5e mei ook en vooral een symbolische betekenis heeft. De 5e mei is dé dag om vrijheid te onderhouden en te vieren, stil te staan bij de bezetting en te denken aan de bevrijders.

Opmerking: bied ruimte voor verzoening.

Velen onderschrijven de fundamentele keuze van het comité om de slachtoffers te herdenken en niet de daders.

De 4e mei is voor ons de dag waarop wij de Nederlandse slachtoffers herdenken. Het is niet aan ons, aan comités, burgemeesters of aan wie dan ook, om vergeving en verzoening voor te schrijven en in verband te brengen met het indrukwekkende moment van de herdenking.

Vergeving en verzoening zijn in essentie puur persoonlijke afwegingen en vooral bouwstenen voor het vormgeven van vrijheid. Niet aan de orde op 4 mei, wel te beantwoorden op 5 mei en de andere dagen van het jaar. Verzoenen en vergeven zijn zeer persoonlijk van aard. Zij laten zich niet organiseren.

Opmerking: schrijf dwingend voor hoe lokale comités hun herdenkingen dienen te organiseren.

Wij hechten aan de autonomie van de organisatoren van lokale herdenkingen en vieringen, een essentieel aspect van de vrijheid waarin wij leven. Wij gaan er wel vanuit dat ook de lokale comités en autoriteiten in de geest van onze opvattingen – zeker daar waar die mede het resultaat zijn van een uitgebreide toetsing – zullen handelen, en zullen actief in dialoog treden op hun verzoek of als wij daar zelf aanleiding toe zien. Onze rol is in de definitieve versie van onze visie in deze geest verduidelijkt.

Het comité voelt zich gesteund door een aantal andere opmerkingen, zoals die over het versterken van de samenhang tussen 4 en 5 mei en het verbeteren van de afzonderlijke onderdelen van deze dagen. Het comité ziet de noodzaak om de verhalen van de oorlog te koesteren, te bewaren en over te dragen aan nieuwe generaties, iets dat ook zichtbaar moet zijn op de Dam – de bijeenkomst die het comité zelf vormgeeft.

Het comité wil zich buigen over de manier waarop het onderwijs aandacht besteedt aan de Tweede Wereldoorlog en helpt ons collectief geheugen mede op te bouwen. Wij gaan er graag over in gesprek met onderwijskundigen en de politiek verantwoordelijken. Stilstaan bij wat vrijheid betekent en wat er aan vrijheid voorafging dient immers niet beperkt te blijven tot maar één dag in het jaar.

Wij zijn verheugd over de wijze waarop de organisatoren van de Bevrijdingsfestivals opereren en van plan zijn de festivals – waaraan jaarlijks door meer dan een miljoen mensen wordt deelgenomen – nog meer inhoud te geven, zonder afbreuk te doen

aan het feestelijke festivalkarakter. Bepaalde onderdelen, zoals het 'vijf voor vijf-moment op 5 mei, zouden versterkt kunnen worden. Evenals de verbinding met de bevrijding.

Wij zijn blij dat iedereen die wij spraken het idee om van 5 mei een vrije *Dag van de Vrijheid* te maken volop ondersteunt. Dat maakt ons pleidooi in de richting van de politiek verantwoordelijken en de sociale partners overtuigender. Maar belangrijker nog: er is een groot draagvlak voor Bevrijdingsdag, die mede kan helpen bepalen wie en wat wij als Nederland willen zijn.

Het comité wil iedereen die aan onze debatten heeft meegedaan of op een andere wijze heeft gereageerd op onze concepten bedanken. Wij zijn ervan overtuigd dat de visie sterker is geworden, breder wordt gedragen en een goede basis zal zijn voor wat wij op 4 en 5 mei, en op alle andere dagen van het jaar, zullen denken en doen.

Bijlage 2 – Verslag van de verkenningsbijeenkomsten

In maart 2014 organiseerde het Nationaal Comité 4 en 5 mei vier zogenoemde verkenningsbijeenkomsten. De bijeenkomsten werden geleid door respectievelijk Marcia Luyten en Ruben Maes. Het Nationaal Comité wilde in gesprek met de samenleving inspiratie opdoen over herdenken en vieren voor de nieuwe beleidsperiode 2016-2020. Na deze bijeenkomsten heeft comité een conceptvisie op herdenken en vieren geschreven getiteld *Kom vanavond met verhalen*.

Eerste verkenningbijeenkomst: ‘Terug naar de bronnen’ – 11 maart 2014

Of ze nu de krijgsmacht, de bestudering van de geschiedenis of de media als uitgangspunt hadden, de vijf sprekers tijdens de eerste verkenningsbijeenkomst van het Nationaal Comité 4 en 5 mei twijfelden niet aan het belang van nationaal herdenken en vieren.

Generaal buiten dienst **Peter van Uhm** beet de spits af met een pleidooi voor het herdenken op 4 mei als noodzaak; niet alleen uit respect voor slachtoffers en nabestaanden, maar ook om jongeren te motiveren zich in te zetten voor het handhaven van de vrede. Onder verwijzing naar Nelson Mandela bracht hij het begrip verzoening naar voren, ook al beseft hij goed hoeveel moeite sommige nabestaanden daarmee hebben. ‘Vrede zonder verzoening is als een judaskus naar de toekomst’, is zijn motto.

Historicus **Peter Romijn**, hoofd Onderzoek bij het NIOD en hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam, ziet herdenken vooral als een vorm van medeleven met anderen. Omdat het historische verhaal in zijn ogen veelzijdig is, stelde hij voor 4 mei meer te verbinden met burgerschap, als een vorm van individueel en collectief zelfinzicht. Om die veelzijdigheid te illustreren vertelde hij hoe de herdenking hem werd uitgelegd door zijn juffrouw van de eerste klas lagere school die in de oorlog haar man verloren had: ‘Op 4 mei denk ik aan haar.’

Historicus **Peter Romijn**, hoofd Onderzoek bij het NIOD en hoogleraar aan de Universiteit van Amsterdam, ziet herdenken vooral als een vorm van medeleven met anderen. Omdat het historische verhaal in zijn ogen veelzijdig is, stelde hij voor 4 mei meer te verbinden met burgerschap, als een vorm van individueel en collectief zelfinzicht. Om die veelzijdigheid te illustreren vertelde hij hoe de herdenking hem werd uitgelegd door zijn juffrouw van de eerste klas lagere school die in de oorlog haar man verloren had: ‘Op 4 mei denk ik aan haar.’

Hans Goedkoop, presentator van *Andere Tijden* en historicus, schetste zijn eigen verbazing over de felheid waarmee hij het monument op de Dam verdedigt. Tegelijkertijd concludeert hij steeds vaker dat hij eigenlijk nog niets weet over de oorlog. Daarom ziet hij het als taak van de derde generatie om vragen te stellen, waar de eerste generatie zweeg en de tweede generatie zich afzette. De noodzaak om over de oorlog kennis te verzamelen en te verspreiden is nog steeds groot. Vandaar zijn oproep: ‘Terug naar de bronnen.’

Inger Schaap, historica en educatiemedewerker, vindt dat tijdens de herdenking op 4 mei geen mensen buitengesloten zouden moeten worden. De samenleving is veranderd, maar de ervaring van verlies is universeel. De Tweede Wereldoorlog is nog altijd een moreel ijkpunt. Een verband naar de huidige tijd kan alleen worden gelegd door te wijzen op persoonlijke verantwoordelijkheid. Daarom wil zij in navolging van Yehuda Bauer drie nieuwe geboden aan de Tien Geboden toevoegen: 'geen dader, geen slachtoffer en geen omstander zijn.'

Presentator en communicatieadviseur **Rocky Tuhuteru** wees erop dat herinneringen steeds worden vernieuwd. Zo herdenken de Molukkers pas sinds 2011 de data in 1951 waarop het eerste en laatste schip met Molukkers naar Nederland kwam. Hij pleitte voor het verbinden van bijvoorbeeld de Veteranendag en de Herdenking van de Afschaffing van de Slavernij met een jaarlijkse Bevrijdingsweek in mei. Dat zou de publieke betrokkenheid kunnen vergroten en vooral de Bevrijdingsfestivals meer inhoud kunnen geven.

Het gesprek onder leiding van **Ruben Maes** ging onder andere over de noodzaak om op 4 mei van een groot verhaal over de oorlog uit te gaan, terwijl het stille ritueel zich juist zo goed leent voor een grote diversiteit aan herinneringen. Ook kwam aan bod of het begrip vrijheid op 5 mei niet te ruim is en we niet terug moeten naar de historische gebeurtenis van de bevrijding in 1945.

Tweede verkenningbijeenkomst: 'Wat doe jij?' – 12 maart 2014

De Nederlandse herdenking van de Tweede Wereldoorlog op 4 mei is niet voor iedereen vanzelfsprekend. Bovendien: moeten ervaringen met recentere oorlogen niet meer aandacht krijgen? In de tweede verkenningbijeenkomst van het Nationaal Comité 4 en 5 mei stond de noodzaak van het vertellen van verhalen over oorlog, bevrijding en vrijheid centraal.

Schrijver **Mischa de Vreede** is geboren in 1936 en zat van haar zesde tot haar negende in een Japans interneringskamp. Ze noemt zichzelf een '4 mei-vlieder': ze ontvluchtte het land omdat ze zich niet in de Nederlandse herdenking herkende. 'O God, dacht ik, nu moeten we de doden herdenken,' schreef ze in 1961. Door zich in anderen in te leven, heeft ze uiteindelijk haar eigen manier van herdenken gevonden: indenken. In plaats van pijnlijke ervaringen uit het verleden op te rakelen die niet meer te veranderen zijn, verplaatst ze zich in mensen die door actuele oorlogssituaties hun vrijheid verloren hebben, want daar kun je nog wel iets aan doen.

De jonge journalist **Jan Postma** heeft geen persoonlijke betrokkenheid bij de oorlog, maar heeft door onderzoek naar het leven van een naamgenoot die in het verzet zat, een indringend beeld van diens persoonlijke moraal gekregen. Dat besef van waarden is wat voor de toekomst overblijft als kern van de herdenking. Hij meent dat door complexe verhalen te vertellen over oorlogservaringen van concrete mensen het voor nieuwe generaties mogelijk wordt te ‘her-denken’. Het vieren van de vrijheid op 5 mei zegt hem niet zoveel, het is een te breed begrip om echt indruk te maken.

Hoogleraar Pedagogiek **Micha de Winter** liet foto's zien van de ‘vreemde mensen’ die op de nachtkastjes van zijn ouders stonden: hun eerdere partners die waren omgekomen. Zijn moeders verloofde wilde vrijheidsstrijder worden, maar had als Jood geen schijn van kans. In Micha's jeugd was de oorlog nog letterlijk aanwezig, maar voor zijn kinderen en kleinkinderen vervaagt de emotionele lading. Daarom pleit hij voor het verbinden van de Tweede Wereldoorlog met actuele situaties waarin de vrijheid bevochten moet worden: ‘4,5 mei’ noemt hij dat.

Ruben Gowricharn, hoogleraar Sociale Cohesie en Transnationale Vraagstukken, voerde aan dat met de nationale herdenking en viering Nederland het wereldwijde karakter van de Tweede Wereldoorlog ontkent en het voor migranten moeilijk maakt om aan 4 en 5 mei mee te doen. Reden genoeg om de nationale herdenking en viering samen te voegen tot een *Dag van de Vrijheid*. Zijn idee: herdenken in eigen kring en ervoor zorgen dat jongeren op school meer leren over de geschiedenis, niet alleen van diverse oorlogen, maar ook van de slavernij.

Hoogleraar Psychotraumatologie **Rolf Kleber** benadrukte het belang van verhalen over oorlogservaringen die laten zien hoe mensen daar betekenis aan geven. Die verhalen kunnen anderen confronteren met de vraag hoe zij zelf zouden omgaan met geweld en terreur. Met de vraag ‘Wat zou jij doen?’ is een brug te slaan tussen verhalen over de Tweede Wereldoorlog en huidige oorlogen en conflicten, de verhalen van vluchtelingen. Die verhalen gaan over de existentiële dilemma's waar ieder mens mee te maken kan krijgen.

In het gesprek onder leiding van **Marcia Luyten** werd verder gesproken over de noodzaak om 5 mei meer actuele inhoud en betekenis te geven, ook voor jongeren en voor nieuwe Nederlanders voor wie vrijheid minder vanzelfsprekend is. De strijd die aan de vrijheid voorafgaat, zou daarbij meer aandacht mogen krijgen.

Gedichten, literaire teksten en theater gebruiken om de Tweede Wereldoorlog en de gevolgen daarvan tot leven te brengen: dat bleek de rode draad in de vijf bijdragen aan de derde verkenningbijeenkomst. Over het verbinden van de Nationale Herdenking met actuele oorlogen waren de meningen verdeeld.

Schrijver, jurist en boekhandelaar **Maarten Asscher** had op vier punten commentaar:

- 1 – De Nationale Herdenking is teveel een zaak van de overheid en gezien haar rol in de Tweede Wereldoorlog is dat eigenlijk ongepast. Het Nationaal Comité 4 en 5 mei zou daarom onafhankelijker moeten zijn.
- 2 – De verbreding van de herdenking heeft geleid tot verwatering van het historisch besef.
- 3 – De tendens om de Tweede Wereldoorlog te relativiseren ondermijnt ten onrechte de scherpe morele lading.
- 4 – Rond 4 en 5 mei is meer professionele kunst en literaire kwaliteit op zijn plaats.

Voor **Barbara Oomen**, hoogleraar Recht en decaan van het *University College Roosevelt* in Middelburg, is de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens het mooiste monument voor de Tweede Wereldoorlog. Daarmee zijn in 1948 afspraken vastgelegd om herhaling van de Tweede Wereldoorlog te voorkomen en is de kiem gelegd voor de Europese Gemeenschap. Alleen lijkt het of Nederland dit 'cadeau niet heeft uitgepakt.' Ze bepleitte meer aandacht voor de bescherming van de menselijke waardigheid, bijvoorbeeld op 5 mei, maar ook daarbuiten.

Journalist **Hans Jaap Melissen** was net terug uit Syrië. Hij citeerde uit een eigen artikel voor *Trouw* over het meisje Channa dat na een paar weken gevangenschap haar vriendin onthoofd heeft zien worden. Door een Joodse in plaats van een Arabische naam te gebruiken wilde hij laten zien dat de gruwelen uit de Tweede Wereldoorlog nog steeds plaatsvinden. Als 4 en 5 mei niet met actuele oorlogen elders verbonden worden, vreest hij dat ze zullen verstenen en de jeugd in de toekomst niets meer zullen zeggen.

Anoek Nuyens, theatermaakster en journalist, schetste hoe de Belg Thomas Bellinck met zijn tentoonstelling over Europa op indringende wijze de toekomst voelbaar maakte. We hebben het verleden hard nodig om het heden en de toekomst te begrijpen, vindt zij. Zelf heeft ze van haar oma gehoord hoe die tijdens een bombardement onder een biljart moest schuilen. Voor jongeren zonder zulke directe herinneringen aan de Tweede Wereldoorlog kunnen kunstenaars en theatermakers een cruciale rol spelen in het begrip voor wat toen is gebeurd.

Ook **Ellen Walraven**, directeur van de Rotterdamse Schouwburg en eerder van het debatcentrum De Balie in Amsterdam, wees erop dat theatermakers altijd bezig zijn met verbanden tussen toen en nu en met morele dilemma's. Voor jongeren zijn de vrijlating van Mandela, de oorlog in Bosnië of de genocide in Congo ook belangrijke morele ijkpunten. Theatermakers kiezen concrete verhalen over heldenmoed of wraak waarin mensen van nu zich kunnen spiegelen. Daarom sluit *Theater na de Dam* ook zo goed aan op de herdenking.

In het gesprek onder leiding van **Marcia Luyten** kwamen veel voorbeelden op tafel van concrete, lokale activiteiten waardoor mensen zich met de oorlog in hun eigen omgeving verbonden kunnen voelen. Discussiepunt bleef of en hoeveel aandacht actuele oorlogen tijdens de Nationale Herdenking en de viering van de bevrijding zouden moeten krijgen.

Vierde verkenningbijeenkomst: 'Vier op 5 mei tolerantie en verdraagzaamheid'

– 20 maart 2014

Hoe gaan nieuwe generaties, die in vrijheid opgroeien, beseffen dat die vrijheid niet vanzelfsprekend is, maar dat er net als 70 jaar geleden voor moet worden gestreden? En welke rol kan 5 mei daarin spelen? Die vragen kwamen aan de orde in de vierde en laatste verkenningbijeenkomst.

Voor de in Brabant geboren **Joseph Oubelkas**, ict-ondernemer en schrijver, is 5 mei nooit meer hetzelfde geweest sinds hij tussen 2004 en 2009 onterecht gevangen heeft gezeten in Marokko. Dankzij de brieven van zijn moeder en het werk van Holocaust-overlevende Martin Gray, vond hij de kracht om in het goede te blijven geloven. Niet toevallig komt op 5 mei 2014 zijn tweede boek uit onder de titel *Gezondheid, liefde en vrijheid*. Met die 'toost' op de vrijheid hoopt hij vooral jongeren duidelijk te maken hoe kostbaar vrijheid is.

Historicus van Amerikaanse afkomst **James Kennedy** constateerde dat het herdenken op 4 mei staat als een huis, maar dat Nederland op 5 mei niet goed raad weet met zijn eigen verhaal. Dit in tegenstelling tot Amerika dat niet alleen trots is op zijn geschiedenis, maar ook een zelfcorrigerend vermogen heeft. Sinds Srebrenica en de opkomst van het rechts populisme lijkt het historische gegeven van de Nederlandse tolerantie en verdraagzaamheid uitgehold, terwijl dat juist een goede invulling aan de viering van 5 mei zou kunnen geven.

Journalist **Kustaw Bessems** noemde het een vergissing om voor de invulling van 5 mei

de oorlog als onuitputtelijke bron van verhalen los te laten. Hij denkt dat ook migranten zich goed met 4 en 5 mei kunnen identificeren. De Tweede Wereldoorlog is voor dit land een moreel ijkpunt, ook voor veel migranten, zoals is gebleken in het publieke debat over uitspraken van Wilders. Hij is tegen de vermenging van verhalen over de Tweede Wereldoorlog en de bevrijding met andere historische gebeurtenissen. Dat verhindert de echte empathie die 4 en 5 mei juist zou moeten bevorderen.

Kim Putters, directeur van het Sociaal Cultureel Planbureau (SCP), schetste 4 en 5 mei als cultuurdragers, met een versterkend effect op de eigen identiteit. Uit SCP-onderzoek blijkt dat Nederlanders steeds minder vertrouwen hebben in instituties en meer discriminatie ervaren. Hij pleitte ervoor om op 4 en 5 mei sterker invoelbaar te maken wat vrijheid en onvrijheid betekenen. Zoals het ministerie van Buitenlandse Zaken in andere landen veel aandacht besteedt aan gebeurtenissen die bepalend zijn geweest voor de cultuur en identiteit, zouden we dat ook in Nederland meer moeten doen.

Judith Belinfante, oud-directeur van het Joods Historisch Museum en van 1987-1991 voorzitter van het Nationaal Comité 4 en 5 mei, constateert dat, nu de eerste generatie bijna is verdwenen, 4 en 5 mei vooral gericht moeten zijn op drie kernwaarden die voortdurend onder spanning liggen:

- het voorkomen van geweld en het beheersen van conflicten;
- het voorkomen van genocide;
- het beschermen van burgers volgens democratische principes.

Ze pleitte voor het bevorderen van de kennis van de grondrechten.

De discussie onder leiding van **Ruben Maes** ging vooral over het belang om concrete oorlogservaringen te blijven overbrengen, de kennis van grondrechten te bevorderen en daarmee de tolerantie tegenover vreemdelingen als historisch gegeven meer aandacht te geven, niet alleen op 4 en 5 mei, maar ook door educatie op andere dagen in het jaar.

Bijlage 3 – Verslag van de gesprekken

Het Nationaal Comité 4 en 5 mei zette in *Kom vanavond met verhalen* zijn visie op de toekomst van 4 en 5 mei uiteen. Het comité vond het van groot belang om deze visie te bespreken met vertegenwoordigers van hen die de Tweede Wereldoorlog zelf hebben meegemaakt. Daarom heeft het comité in oktober en november 2014 gedurende drie dagen besloten gesprekken gevierd met verschillende vertegenwoordigers van organisaties van eerste generatie oorlogsbetrokkenen, maar ook met tweedelijns organisaties en andere betrokken organisaties uit het maatschappelijk middenveld.

Organisaties en personen waarmee is gesproken op alfabetische volgorde:

- Amsterdams 4 en 5 mei comité
- Anne Frank Stichting
- Arq Psychotrauma Expert Group
- Cairo-overleg
- Centraal Joods Overleg
- Centraal Orgaan Voormalig Verzet en Slachtoffers (COVVS)
- De Basis
- Instituut voor oorlogs-, holocaust- en genocidestudies (NIOD)
- Koninklijke Vereniging van Nederlandse Reders (KVNRR)
- Nationaal Comité Herdenking Capitulaties 1945 Wageningen / Wageningen 45
- Nationaal Comité Veteranendag
- Nationale Jeugdraad (NJR)
- Nederlands Auschwitz Comité
- Nederlands Genootschap van Burgemeesters
- Oorlogsgravenstichting
- Open Joodse Huizen/ Huizen van Verzet
- ProDemos
- Raad van Kerken
- Roosevelt Stichting
- Stichting Het Indisch Platform
- Stichting Herdenking 15 augustus 1945
- Stichting Keti Koti Tafels
- Stichting Liberation Route Europe
- Stichting Samenwerkend Verzet
- Stichting Sobibor
- Theater Na de Dam
- Tong Tong Fair
- Verenigingen van Nederlandse Gemeenten
- Vertegenwoordigers van de Roma en Sinti gemeenschap
- Veteraneninstituut
- Veteranen Platform
- Youth and Sobibor

Hieronder een schematisch verslag van de verschillende onderwerpen die tijdens de gesprekken zijn besproken, als ook adviezen en kritiekpunten.

Onderwerp

Niet alleen slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog herdenken, maar ook van oorlogssituaties en vredesmissies daarna

Adviezen

- Zolang het maar geen daders zijn.
- Stel de Tweede Wereldoorlog centraal en benoem expliciet de getroffen groepen Joden, Roma en Sinti.
- Voeg een Joods ritueel toe.
- Analyseer en leg de relatie tussen de Tweede Wereldoorlog en vredesmissies beter uit.
- Vergeet niet de Molukkers die zich geen Nederlander voelen en de naar Nederland gevluchte Duitsers.
- Betrek jongeren erbij door het herdenken van slachtoffers van vredesmissies.
- Leg de rol van militairen bij de herdenking beter uit.
- Houd het standpunt over verzoening vast, met aandacht voor het verschil tussen Duitsland (allang gebeurd) en Japan (nog steeds niet).
- Gebruik de Indische urn in het Nationaal Monument om de Indische gemeenschap meer bij 4 mei te betrekken.
- Breng de koopvaardij bij de kranslegging niet onder bij militairen; zij waren burgers.

Kritiek

- Herdenk militairen die na de Tweede Wereldoorlog zijn gevallen op andere data.
- Herdenk militairen die na de Tweede Wereldoorlog zijn gevallen niet op 4 mei, maar besteed wel aandacht aan hen in de aanloop naar 4 en 5 mei.
- Geef kinderen van NSB'ers in de aanloop naar 4 en 5 mei wel aandacht.
- Herdenk geen Nederlandse Waffen-SS'ers die hun nationaliteit konden terugkrijgen door aan de Koreaoorlog mee te doen.
- Schrijf lokale overheden dwingend voor wat ze moeten herdenken.
- Noem militairen geen slachtoffers, omdat ze zich actief hebben ingezet.
- Noem oud-verzetsmensen liever 'getroffenen' dan slachtoffers.
- Waarom herdenken we op 4 mei niet de in Nederland gesneuvelde geallieerde soldaten?
- Indië was een deel van het koninkrijk, geen speciale bevolkingsgroep.

Onderwerp

Bepalende gebeurtenissen benoemen zonder andere(n) tekort te doen

Adviezen

- Rubriceer slachtoffers naar fenomenen als krijgshandelingen, dwangarbeid en deportatie.
- Stel een canon van belangrijke gebeurtenissen in de Tweede Wereldoorlog op.
- Stel gebeurtenissen rond Joden, Roma en Sinti en Nederlands-Indië centraal.
- Schenk op de avond na de herdenking aandacht aan het lot van andere getroffen groepen (homo's, verzet, koopvaardij et cetera).

- Laat gebeurtenissen aan de hand van een thema jaarlijks rouwen met ruimte voor regionale en lokale invulling.
- Neem bij de keuze van gebeurtenissen het wegvallen van de rechtsstaat als uitgangspunt.
- Benoem vervolgte groepen altijd als slachtoffers van industriële moord/Shoah/genocide.

Kritiek

- Noem getallen van getroffen groepen, ook die in Nederlands-Indië.
- Benoem de Holocaust niet apart, omdat genocides van alle tijden zijn.
- Stel de ideologie van de nazi's en het verzet daartegen centraal in plaats van de Holocaust.
- Vermijd de term 'oorlog in de oorlog'; de Tweede Wereldoorlog staat gelijk aan de Shoah.

Onderwerp

Vrijheid vieren met of zonder de Tweede Wereldoorlog

Adviezen

- Leg op 5 mei altijd een relatie met de Tweede Wereldoorlog en van daaruit met andere oorlogen.
- Richt het vieren ook altijd op heden en toekomst.
- Maak een koppeling tussen de Tweede Wereldoorlog en hedendaagse vluchtelingen.
- Betrek jonge zeevaarders bij 5 mei en schenk aandacht aan conflictgebieden en piraterij.
- Sla een brug tussen de Tweede Wereldoorlog en migranten en vluchtelingen via jonge veteranen, ook actief dienende.
- Belicht de rol van het verzet in de strijd voor vrijheid en democratie.

Kritiek

- Besef dat de Indische gemeenschap geen bevrijding, maar wel vrijheid kan vieren.
- Besef dat Roma en Sinti nog steeds geen vrijheid kunnen vieren.

Onderwerp

Meer samenhang tussen 4 en 5 mei

Adviezen

- Vergroot het bewustzijn van de redenen om vrijheid te vieren.
- Betrek de Universele Rechten van de Mens erbij.
- Schenk aandacht aan de strijd die nodig is voor vrijheid.
- Maak van 5 mei de dag van de saamhorigheid.
- Verzin een nieuw nationaal symbool.
- Zorg voor verdieping door met persoonlijke verhalen aan te sluiten bij de beleving van kinderen en jongeren.
- Vergroot de zichtbaarheid van activiteiten waarin een verbinding tussen 4 en 5 mei wordt gelegd.

- Sluit 5 mei nadrukkelijker thematisch af.
- Organiseer op 5 mei activiteiten in rechtbanken, universiteiten en verpleeghuizen.- Sluit aan bij de *Four Freedoms* van Roosevelt.

Kritiek

- Maak ook voor 5 mei een concept of memorandum.
- Start 5 mei met de Staten-Generaal in de Ridderzaal.

Onderwerp

Gemeenschappelijk kenniskader overdragen aan nieuwe generaties

Adviezen

- Stimuleer meer aandacht in het onderwijs en in de media voor de Tweede Wereldoorlog in relatie tot de actualiteit
- Stimuleer meer aandacht in het onderwijs voor de oorzaak, de betekenis en de gevolgen van de Tweede Wereldoorlog en van oorlogen in het algemeen.
- Zorg voor basiskennis van de Tweede Wereldoorlog met het accent op waarden en sluit aan bij de belevingswereld van kinderen.
- Zorg voor kennis over het ontbreken van de rechtsstaat en de gevolgen daarvan.
- Schenk meer aandacht voor de Tweede Wereldoorlog in Nederlands-Indië.
- Gebruik de lesbrief over de rol van de koopvaardij van de KNRV.
- Bevorder kennis over alle soorten kampen.
- Bevorder kennis over het verzet door kerken.
- Verspreid kennis over rol van de illegale pers.
- Verspreid kennis over de vervolging van Roma en Sinti toen en nu.
- Speel muziek van Roma en Sinti.

Kritiek

- Gebruik niet de internationale rechtsorde als kapstok, maar de waarden en normen van het verzet.
- Leg minder nadruk op de Holocaust, omdat niet-Joodse kinderen zich daarmee moeilijk kunnen identificeren.

Onderwerp

Verhalen stimuleren

Adviezen

- Stimuleer wijkgerichte, kleinschalige projecten met verhalen uit de omgeving.
- Bouw een fijnmazig lokaal netwerk op van 'verhalenaanjagers'.
- Gebruik niet alleen ooggetuigenverhalen uit de Tweede Wereldoorlog, maar ook verhalen van kinderen en jongeren.
- Laat Roma en Sinti op 5 mei over hun ervaringen vertellen.
- Laat (Indië-)veteranen over hun ervaringen vertellen.
- Schakel lokale en regionale media in.
- Kies een groot thema om verhalen aan op te hangen.
- Ga op zoek naar familiegeheimen.

Onderwerp

Invulling verbinding 4 en 5 mei

Adviezen

- Volg het voorbeeld van de sabbat- en Pesachviering: van herdenken naar vieren.
- Organiseer een 'Bevrijdingsnacht'.

Onderwerp

Andere groepen bereiken

Adviezen

- Betrek kinderen en jongeren via actuele oorlogen en vluchtelingen bij de Tweede Wereldoorlog.
- Zet rolmodellen in om aan 'onverschilligen' over te brengen hoe de Tweede Wereldoorlog nog doorwerkt.
- Bespreek ook de zwarte bladzijden uit de Nederlandse geschiedenis om kritische mensen bij 4 en 5 mei te betrekken.
- Stimuleer de solidariteit tussen verschillende bevolkingsgroepen door ze elkaar verhalen te laten vertellen.

Onderwerp

Lokale evenementen stimuleren

Adviezen

- Versterk de verbinding tussen de Nationale Herdenking en herdenkingen op andere data en locaties.
- Vervul een coördinerende, regisserende en adviserende rol voor het bekendmaken van lokale initiatieven.
- Stimuleer de vorming van lokale netwerken.

Onderwerp

Samenwerking met bestaande initiatieven stimuleren

Adviezen

- Verspreid *best practices* voor de avond van 4 mei en de invulling van 5 mei.
- Stimuleer de vorming van lokale netwerken.

Onderwerp

Algemeen

Adviezen

- Blijf jongeren overal bij betrekken.
- Stimuleer kleinschaligheid.

Kritiek

- Beschrijf de visie veel beknopter en duidelijker: niet bang zijn!
- Verander tradities niet want dat leidt tot verwatering.

Bijlage 4 – Verslag van de debatten

In *Kom vanavond met verhalen* gaf het Nationaal Comité 4 en 5 mei zijn voorlopige visie op de toekomst van 4 en 5 mei. Om deze visie te bespreken met de samenleving organiseerde het comité eind oktober en begin november 2014 debatten in Roermond, Wageningen, Rotterdam, Amsterdam en Groningen. De debatten werden geleid door Ruben Maes, Farid Tabarki en Wouke van Scherrenburg. De input uit de debatten is verwerkt in de definitieve toekomstvisie van het Nationaal Comité op 4 en 5 mei.

Roermond: eerste debat over herdenken en vieren – 27 oktober 2014

Op 27 oktober vond in Roermond het eerste debat plaats, in aanwezigheid van ruim veertig deelnemers onder wie de burgemeester van Roermond, vertegenwoordigers van lokale comités en het Bevrijdingsfestival Limburg. Het debat werd geleid door Ruben Maes.

De volgende adviezen werden geopperd:

- 1 – Herdenk op 4 mei op de eerste plaats de slachtoffers van de Tweede Wereldoorlog, maar ook de Nederlandse militairen die tijdens vredesmissies zijn omgekomen.
- 2 – Benoem bij de herdenking belangrijke oorlogsgebeurtenissen om niemand uit te sluiten.
- 3 – Leg bij het vieren van de vrijheid altijd een relatie met de Tweede Wereldoorlog en maak van daaruit een verbinding met actuele oorlogen.
- 4 – Versterk het verband tussen 4 en 5 mei door op 5 mei de relatie tussen de Tweede Wereldoorlog en actuele oorlogen meer aandacht te geven.
- 5 – Besteed in het onderwijs en in de media meer aandacht aan de Tweede Wereldoorlog in het licht van de actualiteit.

Wageningen: tweede debat over herdenken en vieren – 29 oktober 2014

In Wageningen werd op 29 oktober het tweede debat gehouden onder leiding van Ruben Maes. Ongeveer vijftig deelnemers, onder andere uit lokale comités, educatieprojecten en Wageningen 45, discussieerden over diverse dilemma's.

De volgende adviezen werden geformuleerd:

- 1 – Houd de Tweede Wereldoorlog als ankerpunt voor de herdenking; verbreed naar slachtoffers van latere oorlogssituaties en vredesoperaties zonder die van de Tweede Wereldoorlog tekort te doen.

- 2 – Stel een soort canon van de Tweede Wereldoorlog met thema's en momenten op om te voorkomen dat groepen zich vergeten voelen bij het benoemen van gebeurtenissen.
- 3 – Vier op 5 mei de vrijheid in relatie met de Tweede Wereldoorlog, het hier en nu en de toekomst.
- 4 – Versterk de samenhang tussen 4 en 5 mei door op 5 mei het bewustzijn te vergroten van de redenen om de vrijheid te vieren.

5 – Zorg dat in het onderwijs meer aandacht wordt besteed aan de oorzaak, de betekenis en de gevolgen van de Tweede Wereldoorlog en van oorlogen in het algemeen.

Rotterdam: derde debat over herdenken en vieren – 30 oktober 2014

Op 30 oktober namen rond de dertig mensen deel aan het debat in Rotterdam, op persoonlijke titel, als lid van een lokaal herdenkingscomité of als organisator van een Bevrijdingsfestival. De levendige groepsdiscussies werden geleid door Ruben Maes.

Deze discussies leverden de volgende adviezen op:

- 1 – Verander niets aan het feit dat we ook slachtoffers van oorlogssituaties en vredesoperaties na 1945 herdenken.
- 2 – Bij het noemen van specifieke gebeurtenissen doe je altijd andere gebeurtenissen tekort; kies liever landelijke thema's waarmee concrete regionale en lokale gebeurtenissen zijn te verbinden.
- 3 – Koppel het vieren van de vrijheid niet alleen aan de Tweede Wereldoorlog, maar ook aan de actualiteit, met de Tweede Wereldoorlog als ijkpunt.
- 4 – De bestaande tradities op 4 en 5 mei zijn goed, maar kunnen verdiept worden en door persoonlijke verhalen beter aansluiten bij de beleving van kinderen en jongeren.
- 5 – Over de Tweede Wereldoorlog moeten we vooral waarden overdragen aan volgende generaties, het hele jaar door en niet alleen in het onderwijs.

Amsterdam: vierde debat over herdenken en vieren – 2 november 2014

Ruim veertig mensen namen op 2 november met grote persoonlijke betrokkenheid deel aan de discussie over de conceptvisie van het comité. Het pittige debat stond onder leiding van Wouke van Scherrenburg.

De volgende adviezen werden geformuleerd:

- 1 – Zorg ervoor dat de Tweede Wereldoorlog het uitgangspunt blijft voor de herdenking en noem op 4 mei als belangrijkste slachtoffers Joden, Roma en Sinti en Indische Nederlanders.
- 2 – Besteed aandacht aan specifieke gebeurtenissen rond Joden, Roma en Sinti, homo's en de koopvaardij, bijvoorbeeld ook bij activiteiten op de avond na de Nationale Herdenking.
- 3 – Vier de vrijheid in samenhang met de Tweede Wereldoorlog, maar ook met aandacht voor de actualiteit en met respect voor elkaar bij verschillen in meningen en in overtuigingen.
- 4 – Vertaal de samenhang tussen 4 en 5 mei in concrete activiteiten, bijvoorbeeld in de overgang van donker naar licht (van nacht naar dag), zoals in de nacht van 4 op 5 mei in Den Haag gebeurt.
- 5 – Zorg dat kinderen basiskennis van de Tweede Wereldoorlog krijgen, in aansluiting op hun belevingswereld en de actualiteit. Leg het accent daarbij meer op waarden dan op feiten.

Groningen: vijfde debat over herdenken en vieren – 5 november 2014

Rond de dertig personen woonden op 5 november het vijfde en laatste debat bij dat het Nationaal Comité 4 en 5 mei over zijn conceptvisie organiseerde. Onder leiding van Farid Tarkki werd een levendige discussie gevoerd over de dilemma's rond de toekomst van herdenken en vieren.

Dat leverde de volgende adviezen op:

- 1 – Herdenk breder, maar neem de Tweede Wereldoorlog als basis en herdenk geen daders.

- 2 – Neem het wegvallen van de rechtsstaat als uitgangspunt voor het benoemen van gebeurtenissen, zodat niemand zich tekort gedaan kan voelen.
- 3 – Vier de vrijheid niet alleen in verbinding met de Tweede Wereldoorlog, maar ook breder.
- 4 – Zorg dat activiteiten tussen de herdenking op 4 mei en de viering van 5 mei zichtbaarder worden en dat op 5 mei een verbinding wordt gelegd naar andere oorlogen.
- 5 – Geef kinderen in het onderwijs mee wat de afwezigheid van de rechtsstaat betekent door middel van persoonlijke, herkenbare verhalen en koppel die aan de actualiteit.

Bijlage 5 – Bestuur Nationaal Comité 4 en 5 mei

De leden van het Nationaal Comité 4 en 5 mei worden bij Koninklijk Besluit benoemd op voordracht van de minister-president en de staatssecretaris van Volksgezondheid, Welzijn en Sport voor een periode van zes jaar. De leden zijn in principe niet herbenoembaar.

Het Nationaal Comité 4 en 5 mei telt op dit moment veertien leden, van wie drie leden qualitate qua: de commissaris van de koning in de provincie Zuid-Holland, de commandant der Strijdkrachten van het ministerie van Defensie en de secretaris-generaal van het ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport. Uit het Nationaal Comité is een dagelijks bestuur gevormd, bestaande uit de voorzitter, de vicevoorzitter en de penningmeester. De minister-president heeft aan het comité een ambtelijk adviseur toegevoegd, in de persoon van de secretaris-generaal van het ministerie van Algemene Zaken.

De samenstelling van het bestuur:

- Mw. J.M. Leemhuis-Stout, voorzitter
- Dhr. L.H.J. Adams
- Dhr. J.C.G.M. Bakker, penningmeester
- Dhr. E.J. Burmeister
- Dhr. L.A.M. van Halder (qualitate-qualid)
- Mw. H.S. Heijmans
- Dhr. P.H.A.M. Huijts (adviseur)
- Dhr. H. Laroes
- Mw. M.J.M. Le Grand-van den Bogaard
- Mw. M. Moll
- Dhr. J. Smit (qualitate-qualid)
- Dhr. J. Stolze
- Dhr. J. Wallage, vicevoorzitter
- Dhr. K. Wawoe
- Dhr. J.H. Wehren (qualitate-qualid)

Nationaal Comité 4 en 5 mei

Nieuwe Prinsengracht 89

1018 VR Amsterdam

T 020 - 71835 00

E info@4en5mei.nl

www.4en5mei.nl